

РАЈКА БИГОВИЋ-ГЛУШИЦА (Никшић)

НЕКА КОЛЕБАЊА У НАШИМ ПРАВОПИСНИМ ПРИРУЧНИЦИМА У ОДНОСУ НА ИЈЕКАВСКУ НОРМУ

Радећи на проблематици заданој темом, наметнула се потреба да се говори и о једној појави која је, у ствари, у супротности са горњим насловом. Тако ће овај рад бити подијељен на два дијела: први, у којем ће се разматрати понуђена рјешења за изговор и писање појединих образаца замјене јата у књижевној ијекавици, различито третирана у четири испитивана правописна приручника; и други, у којем ће бити ријечи о ијекавском јотовању сугласника *ѡ* и *д* испред *ј* од је добијеног од кратког јата. Правописи узети за истраживање су: *Правопис српско-хрватскога књижевног језика*, изд. Матица српска, 1960 (у даљем тексту скр. ПМС); *Правопис српскога језика са речником*, изд. Штампa (Београд) и Унирекс (Никшић), 1993, аутори: Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић, Б. Ђорић, М. Ковачевић (скр. ПБГ-Нк); *Правопис српскога језика*, изд. Матица српска, 1994, приредили М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица (скр. ПМС-94); *Правопис српског језика : Приручник за школе*, изд. Нијанса (Земун) и Унирекс (Никшић), 1994, аутор М. Дешић (скр. ПД). Треба напоменути да овај посљедњи Правопис М. Дешића има карактер и намјену школског приручника, тако да не захвата исцрпно правописну грађу, па се може у мањој мјери поредити, нарочито ако се за разматрање узму, као што је то урађено у овом раду, нека специфична рјешења везана за ијекавску норму.

I

Стална динамичност и еволутивност карактеристике су сваког живог језика. Језик се константно развија уз бројне иновације и промјене које у њему настају. Појава већег броја правописних приручника у новије вријеме настала је, управо, из тежње да се на основу савременог стања језика доради, модификује и осавремени постојећа правописна норма. Посебан проблем (један од најкомплекснијих) правописа српског језика представља норма ијекавског изговора. Поготово данас. Ревизија ијекавске норме изгледа нам неминовна с обзиром на то што данас у оквиру српског језика можемо рачунати углавном на црногорску ијекавицу која је једина остала

од досадашње српскохрватске ијекавице – хрватска ијекавица припада сада другом књижевном језику, а босанско-херцеговачка ијекавица, захваљујући апсурдним политичким декретима, на путу је нестајања. Из овога слиједи да пресудан критериј при успостављању неких нових рјешења треба да буде стање у остатку говора ијекавске територије у склопу српског језика данас.

У овом дијелу рада указаћемо на неке случајеве различитог третирања појединих ијекавских облика у четири испитивана правописа и, наравно, на основу стања у савременој језичкој стварности предидијелити се за једно од рјешења.

1. ПМС примјере типа: *горјети*, *изгорјети*, *загорјети*, *згорјети* и сл. за нормативне прописује само у лику са гласовним скупом *рје*. За ијекавски стандардни облик ПМС-94 и ПД дају само основни глагол *горјети* као модел за ову групу ријечи, што значи да слиједе традицију ПМС. Новине уводи ПБг-Нк и то у правцу усвајања облика без *је* као нормативних. Тако аутори овог Правописа уводе дублетне варијанте *горјети/горјети*, *горјелина/горелина*, и *згорјети/згорјети*. Не видимо разлог зашто не би могли као допуштена варијанта ући у норму и облици *изгорјети*, *изгорјелина*, *изгорелоси*, *изгорелица*, *загорјети*, *загорјелина*, већ се као нормативи дају у облику са *рје*. Облици са *ре* умјесто *рје* у поменутим ријечима не само да могу да се изборе за мјесто у стандардној ијекавици као дублетне варијанте већ на основу стања у црногорским народним говорима¹, затим, литературној традицији са овог подручја² и, посебно, с обзиром на језичку стварност савремене говорне комуникације³ могу да претендују на нормативност као једини ликови.

Истој групи примјера припада и именица *сѣарјешина* и од ње изведене ријечи *сѣарјешинство*, *сѣарјешински*, *сѣарјешинин* и сл. У сва четири испитивана Правописа овакви ликови се прописују као једино исправни за ијекавску норму. Међутим, именица *сѣарешина* веома је распрострањена

¹ У народним црногорским говорима ове лексеме најчешће се јављају са вокалом *е* на мјесто кратког јата. То потврђују и испитивачи тих говора: М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекти*, Јужнословенски филолог XIII, стр. 23; Б. Милетић, *Црмнички говор*, Српски дијалектолошки зборник IX, стр. 247; М. Пешикан, *Сѣароцрногорски, средњокајунски и љешански говори*, Српски дијалектолошки зборник XV, стр. 104 и 130; Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, Јужнословенски филолог XVII, стр. 16; Д. Ђупић, *Говор Бјелойавлића*, Српски дијалектолошки зборник XXIII, стр. 27; М. Пижурица, *Говор околине Колашина*, Посебна издања ЦАНУ, књ. 12, Титогорад, 1981, стр. 69. За источнохерцеговачке говоре карактеристично је кратко *је* иза *р* у споменутим лексемама: Д. Вушовић, *Дијалекти Источне Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник III, 1927, стр. 9.

² Марко Миљанов употребљава само облике са вокалом *е*, типа: *изгорјет*, *изгорјео*, *горјелином* (Р. Биговић-Глушица, *Неки рефлексии јаја у језику Марка Миљанова*, Васпитање и образовање 3, Подгорица, 1994, стр. 125. У обје варијанте ове лексеме пише Његош и Л. Томановић (Д. Вушовић, *Прилози проучавању Његошевог језика*, Јужнословенски филолог IX, стр. 103; Ј. Суботић, *Фонетске особине језика Лазара Томановића*, Зборник радова професора и сарадника Наставничког факултета у Никшићу, бр. 9, стр. 64).

³ За облике *горјети*, *изгорјети*, *згорјети* и сл. професор Остојић сматра да би „сасвим исправно било нормативно их санкционисати као једине ликове“ (Б. Остојић, *Сјорни (и)јекавизми и њихова колебања у норми српског стандардног језика*, Ријеч I/1, Никшић, 1995, стр. 17).

у облику са вокалом *e* умјесто *je* како у народним говорима⁴ тако и у писаној и говорној пракси⁵, па би било оправдано размишљати о томе да се облику са вокалом *e* да нормативни карактер.

2. Од правила да се постконсонантско *рје* у књижевној ијекавици замјењује се *ре* ПМС изузео је случајеве кад је сугласничка група настала префиксацијом. Тако овај Правопис прописује за нормативне облике: *разрјешавати*, *разрјешење*, *разрјешив/разрјешив*, *разрјешивост*, *разрјешени*; *одрјешивати*, *одрјешивост*, *одрјешитиост*, *одрјешен*, *одрјешив*, *одрјешење*; *йрошйврјечити*, *йрошйврјечност*, *йрошйврјечје*, *йрошйврјечан*; *разрјеђивати* (према *риједак*), *разрјеђивање*, *разрјеђење*, *разрједлив*. Иста правила заступају се у ПД, док ПБг-Нк прописује као нормативне за ијекавски изговор и облике *разређивати*, *разређивач* и *разрешиница*, поред већ постојећих са сачуваним гласовним скупом *рје*. У модификацији постојећих правила везаних за ову проблематику најдаље је отишао ПМС-94. Овај Правопис признаје као пуноправне и облике са *ре* у циљу избјегавања сугласничких група тешких за изговор. Тако као ијекавски третирају се и ликови: *разрешавати*, *разрешење*, *разрешив*, *одрешити*, *разређивати*, *разређивач*, *йрошйврјечан*, *йрошйврјечити*, *йрошйврјечје*, *йрошйврјечност*. Аутори ПМС-94 с правом мијењају досадашњу правописну норму јер постојеће прилике у писаној и говорној пракси ијекавских говора намећу таква решења⁶.

Претходној групи примјера припада и именица *огријев*. За нормативне ПМС, ПБг-Нк као и ПД прописују ликове *огрјев* и *огрев*, док ПМС-94 полазећи од различитог акцента ове ријечи која се чује као *огрев* и као *огрѐв*, уводи за стандардну и варијанту *огријев* (према *кѡрѣн* : *кѡријен* тако и *огрѐв* : *огријев*). Дакле, овај Правопис нуди сљедећи образац: *огрѐв* (*огрјев*) и *огријев*. Иако су се три начина писања ове ријечи и раније употребљавала у нашој писаној пракси⁷, сматрамо да би се као правописна

⁴ Испитивачи црногорских народних говора у погледу изговора именице *стјарјешина* констатују сљедеће стање: рефлекс *e* досљедно се јавља у црмичким, бјелопавлићким и паштровским говорима (Б. Милетић, *Црмница*, 247; Д. Ђупић, *Бјелопавлићи*, 27; Р. Алексић, *Извјештај о истраживању говора Пашићровића*, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића VI, Београд, 1938–1939, стр. 17). Колебања између *e* и *je* забиљежено је у староцрногорским и колашинским говорима (М. Пешикан, *Староцрногорски*, 105; Пижурца, *Колашин*, 69), док је колебање између *e* и *ije* типично за источноцрногорске говоре (М. Стевановић, *Источноцрногорски*, 23). Рефлекс *je* устаљен је у говорима западне и сјеверне Црне Горе (Д. Вушовић, *Ист. Херцеговина*, 9; Ј. Вуковић, *Лива и Дробњак*, 16).

⁵ Са вокалом *e* на мјесту јата именицу *стјарјешина* најчешће употребљава М. Миљанов, уз сасвим спорадичан број случајева са рефлексом *ije*, што је дуг завичајним говорима (Р. Биговић-Глушица, *Рефлекси јата*, 125). Слично стање је регистровано и код С. М. Љубише (А. Младеновић, *Белише о језику и проблеми истраживања његовог изучавања у „Причањима Вука Дојчевића“ С. М. Љубише*, Зборник за филологију и лингвистику XVII/2, Нови Сад, 1974, стр. 10). Његош ову лексему употребљава у лику са *e* и *je* (Д. Вушовић, *Прилози*, 103), док сва три рефлекса користе Петар I и А. Змајевић (Б. Остојић, *Језик Пејтра I Пејтровића*, Посебна издања ЦАНУ, књ. 8, Титоград, 1976, стр. 88; М. Пижурца, *Језик Андрије Змајевића*, Посебна издања ЦАНУ, књ. 22, Титоград, 1989, стр. 176).

⁶ Професор Остојић сматра да с обзиром на језичку стварност сасвим су оправдане овакве модификације ијекавске норме и да облицима *разрешење*, *разрешавати*, *разређивати*, *йрошйврјечити* и сл. треба признати нормативни карактер (Б. Остојић, *Сјорни (и)јекавизми*, 17–18).

⁷ Ј. Вуковић, *Правописна правила и уједињивања за писање ијекавских гласовних облика*, Сарајево, 1949, стр. 56.

варијанта могао укинути лик *огријев* јер је он карактеристичан само за западну варијанту српскохрватског језика⁸.

3. Наредна два коментара односиће се на конкретне лексичке појединости у којима сматрамо да треба модификовати постојећу ијекавску норму, а све у циљу приближавања аутентичном ијекавском језичком осјећању.

Прва ријеч је *зеница* коју ПМС-94 прописује као нормативну за ијекавски изговор само у лику *зјеница*. Међутим, ПБГ-Нк с правом уводи као пуноправну и варијанту *зеница*. Оправданост ове интервенције налазимо у фреквентној употреби лика *зеница* у народним говорима Црне Горе⁹ и у црногорској писаној ријечи¹⁰. Сматрамо да, с обзиром на стање у савременој говорној пракси, облик са вокалом *e*, као једина употребна варијанта, испуњава све услове да се једино у овом лику унесе у савремене нормативе.

Други коментар односи се на лексеме *мезимац*, *мезимица* и *мезимче* које ПМС као правописно исправне наводи у облику *мјезимац*, *мјезимица* и *мјезимче*. Оба новија правописна приручника, и ПБГ-Нк и ПМС-94, уводе равноправне дублетне варијантне ликове са вокалом *e* умјесто *је*. Како се у црногорским народним говорима изговарају ове ријечи немамо потврда у монографијама које третирају те говоре, али као рођени ијекавац нијесам имала прилике да се икада сретнем са правописом прописаном формом *мјезимац*, нити случајно, нити истражујући ову проблематику. Стога поздрављамо поправљање постојеће ијекавске норме у два новија Правописа, с тим што сматрамо да би требало, као непотврђене, елиминисати ликове *мјезимац*, *мјезимица*, *мјезимче*.

II

Како је већ у уводу напоменуто, у овом дијелу рада говориће се о појави која није различито третирана у испитиваним правописним приручницима, већ, напротив, јединствено се оцјењује као ванстандардна, почев од Вука и Даничића и даље током књижевне стандардизације до данас, а све „у интересу постојаности и цјеловитости стандардног израза“¹¹. Ријеч је о појави ијекавског јотовања сугласника *д* и *џ* испред *ј* од је добијеног од кратког јата.

Познато нам је да се за нормативне признају само резултати ијекавског јотовања сугласника *љ* и *њ* (*љетио*, *љейотиа*, *вољети*, *његовати*, *сњежан* и сл.), док се сви остали квалификују као дијалектизми.

Вук у *Главним правилима за јужно нарјечје* констатује да се „по многијем мјестима (као н.п. у Херцеговини и у Црној Гори) [претвори] *д* у *ђ*, а *џ* у *ћ*, н.п. *ћед*, *ћевојка*, *ћеца*, *вићеџи*, *овђе*, *онђе*; *врћеџи*, *лећеџи*, *ћераџи* и т.д.; по некијем пак мјестима, особито к западу (као у

⁸ Lj Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1965, стр. 256.

⁹ Као „познати екавизам јекавских говора“ облик *зеница* типичан је за готово цијело ијекавско подручје, па самаим тим и за црногорске говоре, исп. М. Стевановић, *Источноцрногорски*, 24; Б Милетић, *Црница*, 251; М Пешикан, *Сیارоцрногорски*, 105; М. Пижурица, *Колашин*, 70; Д. Ђупић, *Бјелойавлићи*, 30.

¹⁰ М. Миљанов употребљава само облике са вокалом *e*: *зенице*, *зеницу* (Р. Биговић-Глушица, *Рефлекси јата*, 125).

¹¹ *Правопис српскога језика*. Нови Сад, Матица српска, 1994, стр. 128.

Дубровнику и у Босни – особито по варошима) ова се два слова не претварају, него се говори: *дјед, дјевојка, дјеца, видјети, оvdје, ондје; вршјети, лешјети, шјерати* и т.д.; и за ово могло би се рећи, да је грађански или господски говор јужнога нарјечја, који ми велимо, да би требало узети за књижевни језик у свему народу нашем¹². Додајмо и то да је Вук као чисти ијекавац користио све до 1839. године искључиво облике са јотованим сугласницима *д* и *ш*.

Из наведеног цитата намеће се закључак да је при одлучивању на Вука пресудно утицао дубровачки и неки босански (муслимански) говори да би тиме начинио корак ка „нашој браћи римског закона“. Данас, пак, при нормирању ијекавског стандарда ми нијесмо обавезни да полазимо од тих говора, већ првенствено од говора црногорске ијекавице и оних ијекавских говора који и сада припадају српском језику. Ово управо стога што су неке ијекавске варијанте српскохрватског језика претрпјеле суштинске промјене; наиме, као што је већ речено, хрватски стандарднојезички узус са својом ијекавицом третира се као посебан, а босанско-херцеговачки ијекавски изговор утапа се у екавски. Ако би пошли од стања у црногорској ијекавици, било у писаној литерарној традицији, било у црногорским народним говорима, било у савременој комуникацији у којима се јотовани сугласници *д* и *ш* нијесу никада престали употребљавати, најчешће као једина варијанта, онда би се, сигурно, наметнуло питање могућности ревидирања постојеће ијекавске норме.

На основу дијалектолошких студија о црногорским и источнохерцеговачким говорима¹³ добијају се подаци о досљедној употреби облика са јотованим сугласницима *д* и *ш* типа: *ћед, ће, ћевојка, ћевер, нећеља, ћећелина, шћећети, сшћећети се, блијећети, заћесети, заћевица; шћера, ћерати, жућети, лећети, врћети* и сл.

Распрострањеност и досљедност измјене сонаната *л* и *н*, као општејекавске појаве, учинили су да се ово јотовање прихвати за књижевно. Јотовање оклузива *д* и *ш* је нешто мањег обима од претходног, али, свакако, досљедно је у говорима за које сматрамо да треба да буду база на основу које се успоставља ијекавска норма данас. Аналогно овом, јотовање уснених сугласника *й, б, м* и *в* (*йљесма, бљежање, мљера, вљера*) није нигдје досљедно извршено и најмањих је размјера, тако да оно нема апсолутно никакве могућности да добије било какав, сем дијалекатски карактер.

Јотовани сугласници *д* и *ш* широко су распрострањени у књижевним дјелима и другим писаним текстовима; наиме, сви старији црногорски посленици писане ријечи употребљавају облике са извршеним јотовањем поменутих сугласника. Међу њима су: Андрија Змајевић, владика Данило Петровић, Петар I, Петар II, С. М. Љубиша, Марко Миљанов, Лазар

¹² Вук Стеф. Караџић. *О језику и књижевности*. Београд, Просвета, 1969, стр. 217–218.

¹³ Процес ијекавског јотовања сугласника *ш* и *д* типичан је за све црногорске говоре: М. Стевановић, *Источноцрногорски*, 35; Б. Милетић, *Црмница*, 345; М. Пешикан, *Сјароцрногорски*, 110; Д. Вушовић, *Исш. Херцеговина*, 15–16; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 44; Д. Ђупић, *Бјеловалићи*, 54–55; М. Пижурица, *Колашин*, 95; Т. Брајковић, *Перашки дијалекати*, Програм Државне велике гимназије у Котору за школску 1892/93, Загреб, 1893, стр. 5; Д. Петровић, *Гласовни систем ровачког говора*, Зборник за филологију и лингвистику VIII, Нови Сад, 1965, стр. 177.

Томановић, војвода Анто Даковић, Ђуро Перовић, Лука Јововић, Новица Ковачевић, Андрија Јовићевић, Радован Перовић, Симо Шобајић и др.¹⁴

Поред свега наведеног, употреба појединих облика са јотованим оклузивима *д* и *џ* веома је жива у савременој говорној комуникацији. Тако данас, упркос вишедеценијским правописним прописивањима, не знам да ли бисмо могли наћи неког у Црној Гори ко употребљава облик *дјед* (радије ће се посегнути за екавском варијантом *деда*), већ само *ћед*, *ћедовина*, *џраћедовски* и сл.

Полазећи од презентираних чињеница, не изгледа нам немогуће да се неким облицима са извршеним јотовањем сугласника *д* и *џ* призна нормативни карактер, у почетку, макар, као дублетне варијанте.

Наравно да би се морала извршити селекција облика на оне који претендују на књижевни карактер и на оне који имају лабаву егзистенцију или су посве ишчезли из савременог говорног језика. Ово утолико више што знамо да се и у „срцу јекавских говора јављају и примери са неизмењеним секвенцама: *џје*, *дје*”¹⁵.

У прву групу примјера, тј. у облике који могу добити књижевну вриједност, спадају: *ћед*, *ће*, *ћевојка*, *ћевер*, *ћеца*, *нећеља*, *ћешелина*, *кућеља*, *невићелица*, *вићейи* (у императиву *види*, у рад. гл. придјеву *видио*, *вићела*, *вићело*), *заћевица* (у овом облику је ПМС-94 дао лексему *заћевица* за стандардну у оба изговора – и у екавском, и у ијекавском), *заћесџи* (сасвим је природно према *заћевица* да и глагол добије исти третман, јер ако не би, онда би екавци *задели заћевицу*, а ијекавци *задјели заћевицу*), затим и облици *изблијећейи*, *сџићейи* се, *џолућейи*, *ћељаџи*, *оћесџи*, *сјећейи*, *врећейи*, *шџећейи*.

Са извршеним јотовањем сугласника *џ* у савременој говорној комуникацији фреквентни су облици: *ћераџи*, *џроћераџи*, *доћераџи*, *џоћера*, *лећейи*, *џрелећейи*, *долећейи*; *жућейи*, *врћейи* и сл.

Неизмијењени сугласници *д* и *џ* морали би, свакако, остати у облицима:

– *дјело*, *дјеловаџи*; данас у говорној пракси нигдје не можемо чути *ћело*, чак је и у црногорским дијалектима овај облик сасвим риједак и углавном везан за израз *изаћи ће ћело на вићело*¹⁶;

– *џјешиџи*, *уџјешиџи*, *џјешешње*, *уџјешиџељ*; облик *ћешиџи* је сасвим стран данашњем језичком осјећању, а није потврђен ни у неким говорима Црне Горе¹⁷;

¹⁴ Исп. М. Пижурца, *Змајевић*, 237; А Младеновић, *Језик владице Данила*, Нови Сад, 1973, стр. 102; Б. Остојић, *Петар I*, 121–122; Д. Петровић, *Белешке 7* и 8; Ј. Суботић, *Л. Томановић*, 73; Б. Остојић, *Језик мемоара војводе Анђа Даковића*, Никшић, 1989, стр. 95. За М. Миљанова и остале приповједаче подаци из сопствених истраживања.

¹⁵ *Srpskohrvatski jezik*. Enciklopedijski leksikon – Mozaik znanja. Beograd, Interpres, 1972, стр. 169.

¹⁶ Као сасвим риједак облик *ћело* потврђују и испитивачи црногорских говора, и то: М. Пижурца, *Колашин*, 95; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 44. и Б. Милетић, *Црмница*, 346.

¹⁷ Ови облици нијесу потврђени у сјеверноцрногорским и колашинским говорима, в. Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 44. и М. Пижурца, *Колашин*, 95.

– *ијеме, ијелесни, ијелесина*; ове лексеме ни у црногорским говорима не егзистирају сем у овом облику¹⁸;

– *ијескоба, ијескобно, ијешњи*; прве двије лексеме јављају се у народним говорима Црне Горе и са јотованим оклузивом¹⁹, али се данас у савременој говорној пракси чују само наведени облици;

– *хијети, хијела*; у ијекавском стандарду овај глагол може постојати само у облику са неизмијењеним *иј*, јер се лик *кћеи* изгубио из говорне праксе.

Ово су само неке напомене о могућности селектирања грађе, у савременом стању ијекавског изговора, везане за појаву ијекавског јотовања консонаната *д* и *иј*.

Ризикујући да будем критикована, износим свој став да се неким облицима са извршеним ијекавским јотовањем сугласника *д* и *иј* може дати нормативни карактер уз већ постојећу стандардну варијанту, док им коначну судбину не одреди вријеме и употребна пракса.

Rajka BIGOVIĆ-GLUŠICA

CERTAINES INDÉCISIONS DANS NOS ORTOGRAPHES PAR
RAPPORT À LA NORME IÉCAVIENNE

Resumé

Dans le present travail, en comparant la norme iécavienne proposée par quatre orthographe nouvelles, l'auteur remarque quelques indécisions et cherche les meilleurs solutions. Aussi, l'auteur soutient la révision de la norme iécavienne à propos de la iotation des consonnes dentales *d* et *t*.

¹⁸ Нејотован сугласник *иј* у овим лексемама регистровани су и истраживачи црногорских говора, исп. Б. Милетић, *Црмница*, 346; Д. Вушовић, *Исп. Херцеговина*, 15; М. Пижурица, *Колашин*, 95; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 44.

¹⁹ Исп. М. Стевановић, *Исп. Јужноцрногорски*, 35; Б. Милетић, *Црмница*, 345; М. Пижурица, *Колашин*, 95; Ђупић, *Бјеловилићи*, 54.

